

סדרה — האנארכיה היא זאת. בשיר אחר הוא מוסיף: משיח ויהדות שניהם מתו כבר, / משיח הדש הלך ובא / הסועל היהודי, קרבן הנבירים. / את דגל הדרוד כבר ישא! ארלשטאט, שגדל ברוסיה הצארית, נמלט לארצות-הברית, שם כתב את שירו המהפכניים.

ועקת-כאב נוראה. תרועת-הצוצרה פתאומית — מתוך הצוצרה בלי יד האוזות בה... כאשר התפוררה הכליטטרע הלך פרץ מארקיש לכרית-המועצות, ואילו אורי צבי גרינברג עלה לארץ ישראל, והמיר את היידיש בעברית. חבורה אחת של יוצרים ביידיש, היתה יונג

בלי יהודים אין עוד אלוהיהיהודים... בן קלפטר יהודי בערת, מכל עין יהודית הרתת, ואנחנו בצלמנר-בדמותנו אותך אויזנו ועשיו / אין ארץ ואין עיר על סני תבל כולה / אלהת לשם אתנו לא גלה. / כל גולגולת יהודי שנתרפקה — קררה / היא אלוהית מבווייט ושבורה... איציק ספר, מתאר את מה שנתאר אה ההשמדה: אך מה רבות העיירות-החרבות, נמשות רבצות מאיק-אדם. / אהבתי כי מיל תצאנה יחפות, / אהבתי השירים בשטותם

מרפ ספרים

אודים מוצלים מאש

בין ניכסי צאן-כרזל של הספרות והשירה כאידיש (ראה: השיר על העם היהודי שנהרג) שניתו להשיג כתבויות הספרים, מומלצים הספרים הבאים:

- משה פסוק, מיבחר שירת אידיש, הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- מרדכי ספר, משירת סופרי אידיש בברית-המועצות, הוצאת אל"ף.
- כתבי דודי ברגלסון, הוצאת ספריית-פעולים.
- סופרי אידיש בברית-המועצות, בית-הספרים הלאומי (פקסימילות).

כמוהו היה גם המשורר יוסף בובישובר (1873-1915), שכתב כאחד משיריו, רבולוציה (מהפכה): הנני כרכב השבט, בשמש לזרחה מתחלת, / הנני: ברוח של זעף, ברעם ואש מתחוללת, / הנני: בלבת הלהט אשר לגבי הולקנים, / הנני: כסער הבא מצפון ומחרוב אוקיאנוסים.

אחד מגדולי שירה נדירה ונשכחת זו הוא מוריץ רוזנפלד (1862-1923), שהאנימאמין המעמדי שלו נצקע ככל אחת משורות שיריו: חילים אנו בצבא-החירות, / רגלנו בעוז תדרוך בשורות, / באנו אנשיות לגאל מעבדות, / עולם ומלואו לפדות מצרית. / בהתלהבות! אמת, ברוב כוח וחיל, / ככה נצעה לקראת תותחים, / לאוריות נהפוך השכנת-ליל, / אנו חילים אמיצים ורדוכים, / דורת על דורת מחסור סבלנו, / היינו בדמי כל הזמן כאבים, / ער מוות בצמיקה תתגלגלנו, / הרעק הפילנו תמיד כזבובים, / נכרייה: נחיה, לא נמות! — / אישה נפילה על שבעים ובוטחים, / נעקק מני שורש שילטון האלמות, / אנו חילים אמיצים ורדוכים! / מזוינים בכלי-משחת חזקים, / לא עוד שמנו ייקרא, חלשים! / אם מארכס בראשנו, הלא נהי ענקים, / ואם לאסל אחינו, נגדיל מעשים.

מוריץ וינצ'בסקי (1856-1930) היה מהפכר-סוציאליסט יהודי, שנודעו לא אחת למאסר וגירושים, ועבר בדרך-נדודיו כהרבה ארצות-אירופה. הוא היה מראשוני המארכסיסטים בתנועה הסוציאליסטית היהודית, למרות שהיה זמן שבו התקרב כמעט לאנארכיזם. אחרי המהפכה הבולשביקית הוזמן לברית-המועצות, והוצג כסאב של הסוציאליזם היהודי. בשיר רו צונוי האחרון, כתב וינצ'בסקי: לזמן לא בעד כורע תחתיו, / קרבן לענת ולשבול, / עם נשק ביד והדגל מונף — הה, ככה להדם ולשילל...

בשירו מארסילייזא, כתב כיה-השאר: גם אתה אזור עזה, פועל ישראל, / הכר הדוק אבק-דורות, / תכיר, תדע מי לך גואל, / מי ממך יסיר קשייה-דורות, / גם בירושלים אם שילוט בעליהו, / יזמנו מיך היות רעים, / וגם נגד תצא בכל מלאי-האון, / ביאות לבד-השמנאים. / התארששו, בני עוני מר...

כנופיית כופרים

כפולין שאחרי מילחמת-העולם הראשונה נוסדה חבורת-משוררים שכנתה עצמה לעס-טערער כאליסטערע (כנופיית כופרים). חבורה זו הסעירה את שירת היידיש של תקופתה. עם הכריה נימנו פרץ מארקיש, אורי צבי גרינברג, מלך ראויטש (אביו של הצעיר יוסל ברגנר) ואחרים.

משוררי כאליסטערע היו כהלים התרבותי, שבא עליהם במילחמת-העולם. הם הביאו לידיש ברומנית שירה רומנטית-לירית כיוצא עם הועקה, הכפירה, הפיכתו והיחפנות, או כמאמר פרץ מארקיש: אין לנו דרד-ארץ לפני המילה המדפסת! היתה זו גידסיה-יהודית תוקפנית לאכספרסיוניזם המרכז-אירופי שאחרי מילחמת העולם.

באחת מחבורות ביטאונם כאליסטערע, שימש כמוטו קטע משיר של מלשה ברודרזון: אנו, בחורים, אנו — כאליסטערע / שמחה מזומרת / אנו הולכים בדרך לאידעווע, / בימים עמוקי מרה-שזורה / בלילות של מרוא — / דרך התחתים אל כוכבים... כסיפרו ספר המעשיות של חיי, כתב על כאליסטערע המשורר מלך ראויטש: כאליסטערע היתה צלידמים בלי אובייקט מוצק מאחוריה. האובייקט שלה לא שמה בי אם זמן. הבאליסטערע היתה הד

המועצות, שם הוקם תיאטרון ממלכתי ביידיש, וכתייעת ממלכתים. ביידיש פירסמו גל חסרת-קודים של יצירות מעולות, שלא נפלו נאיכותן מיצירות אחרות שנכתבו בברית-המועצות באותה תקופה ברוסית. הסובייטים ראו להקים גם מכוני מדע ומחקר לתרבות היידיש, שאותה ראו, ובצדק, כתרבות הפרולטריון היהודי. תיאטראות-היידיש הציגו בפני אולמות מלאים, או דרך כוכבים של סופרים ומשוררים רבים. יוצרים צעירים אלה, האמינו בימי המהפכה הבולשביקית, שהמדינה הרוסית תאבד, עם שינוי המישטר, את הבעייה הלאומית היהודית.

יחד עם זאת, כאן המקום להעיר, שהיה אכסורד כלשהו בשיגשושה של תרבות היידיש בכרית-המועצות, אכסורד שלא תאם את הגדרות העם, שניסח סטאלין.

בשנות השלושים פירסם אברהם פרימאן ביידיש שני כרכים מתוך רומאן בשם 1919. דודי ברגלסון פירסם כמה רומאנים. אחד מהבולטים והמעולים שבסופרי היידיש בכרית-המועצות היה פינחס (פינייה) בן מנחם-מנדל כהנוביץ, שקבע לעצמו את הכינוי הספרותי דער ניסטר (הניסטר). בשנים הראשונות של המאה, היה בנדחתו הספרותי של י. ל. פרץ.

החל כאביב 1920 עבר דער ניסטר להתגורר במוסקבה (ואף התגורר זמן קצר, ביחד עם מלך שאגל, בבית-יתומים יהודי בפרברי הכיה הסובייטית). הוא הפך, כבר בראשית שנות ה-30, סופר נרדף, שנחשב מיסטיקן וסימבוליסטן. במהלך שנות ה-30 פירסם בהמשכים את הרומן שלו בית משבר שהופיע לבסוף ב-1939 כמוסקבה, בהוצאת דער עמעט.

אגף אחר של אותו רנסאנס ספרותי של היידיש התחולל בארצות-הברית, שם חיו באותה עת לא מעט קוראי יידיש, והיתה מערכת מולות נפוצה.

ביצירת היידיש, שבין שתי מילחמות-העולם, מצויים כל אותם גורמים מהפכניים ספרותיים, שקשה למצוא אותם בספרות ובשירה העבריים, של אותה תקופה. היצירה העברית סיפקה או את צרכיו של מיעוט בעם היהודי.

העיירה בערת

אחרי מילחמת-העולם הראשונה, בפסח 1919, התקיימה בקראקוב מסיבה בהשתתפות סופרי יידיש. את האוויר התרבותי ששררה במסיבה, שינה המשורר-מלחין מרדכי גבירטיג, שהוציא מכיסו חליל-ידועים החל מחלל את שיריו. כשסיים לחלל, החליט הנוכחים לפירסם ברפוט את שיריו ולייסד הוצאת-ספרים עממית, שכנתה דאס ביכעלע (הסיפרון). לאט-לאט עברו לחניו של גבירטיג לכמות היידיש הזעירות של וארשה, קראקוב, וילנא, לבונ געיריק, ב-1938, אחרי הפרעות בעיירה הפולנית פשיטיק, חיבר גבירטיג את שירו המפורסם ס'ברענט (העיירה בערת), שיר שבמשך זמן קצר הושר בתפוצות ישראל, ובתקופת השואה הושר בכל הגיטאות של מיוחד-אירופה. השיר היה מעין עיר החרויה הביאליקית ביידיש. בשירו תיאר גבירטיג, בין השאר, את מסא האימה, העומד בשער עבור יהודי אירופה: אש, אהם, סביב תבער. / כבר קרב היום המר / ובאש המתקלות / נעלה בלנו יחד / ונתרו, בלאד קרב, / שרדי בתל שחרב. // והאם עומדים מנגד / למראה העיירה; / האתם עומדים מנגד / האש גוברת. // אש, אהים, פביב תיבער. / רק ידכם תעמד בצר. אם לבם תיקר העיירה — / מהדו — כבר התבערה, / ברמפם כבר האש, / לאל ידכם כי יש...

כל אותו פרולטריון יהודי בן יזתר מעשרה מיליון רוברי יידיש, במיוחד-אירופה, שימש מטרה לכוח השטן ההיסטוראי ושלחזיו. מכות-ההשמדה הנאצית הצליחה, במהלך ההשמדה, לקטוע כמעט סופית את הגזע התרבותי העבות של תרבות היידיש במיוחד אירופה, כדיברי שירו של דודי הוסשטיין, כשירו תחלוקה:

הולכים אנחנו בראשוני מזויין, / אנשיות מופעת, / במיצעד נאה, אמין, לוחט ור, — / צער-צעדו / על עמודי-הקון עוד מטלטל לו / אלהים קדמו, / וטמול-אויוד עוד נתנסף לו / היגל האדום שבעדי-הימים — הלאם על נתינת צעדו / ומבושים מעוררים — הולמם על תוף מתוח, / וריגון מצולתים — מלגשים תודו של צלל המה / באויר המרתף, / למרומים את צעקתה זורקת / הצוצרה מזבזבת...

שיר, המתאר את תוצאות חיסול יהדות מיוחד-אירופה ותרבותה, הוא שירו של יעקב גלאמזשטיין, בלי יהודים, הניפתה בתיאור:

ווילנע — שרייבער און מאלער גרופא יונגרווילנא (קבוצת סופרים וציירים וילנה הצעירה). חבורה זו התקבצה בשנת 1927 בביתו של המשורר ש. סאגלא (שלמה בעלים). חברי הקבוצה קראו זה לזה מיצירותיהם. בין ראשוניה בלטו י. שטרן, י. זיפער, אברהם סוצקובר, חיים גראדה ואחרים. בשנת 1934 הם פירסמו את בטאונם, שסימלו היה אילן מלבלב על רקע שער הכניסה לרובע היהודי של וילנה, כאשר ברקע נראים ארובות בתי-חרושת ושמש עולה. חלק מיוצרי יונג ווילנע היו קשורים למפלגות השמאל הרדיקאליות ברחוב היהודי.

רנסאנס

בין שתי מילחמות-העולם הגיעה היצירה ביידיש לשיא-כוחה. בשנת 1925 הוקם בוילנה יידישער וויסנשפאלעכר אינסטיטוט (מכון למדע יהודי). שהתפרסם בראשי-היתבות שלו איוורא. במוסד זה ישבו מדענים יהודים ומיסדו את כללי הדיקורו והכתיב של מה שהיתה, שפת העם. מכס ווינרץ, פילולוג יידיש, הוציא לאור את געשיכטע פון דער יידישע שפראך — ארבעה כרכים עברי-כרס, ובהם כללי לשון וכתבי-היד-שמעיים.

שירת וספרות היידיש פרחו. נווארשה היתה אגרות סופרי ומשוררי היידיש, שמוכירה היה מלך ראויטש, שהצליח לכנס חלק מסיפורי עוללותיה כסיפור האוטוביוגרפי והמונומנטלי ספר המעשיות של חיי — שראה-רוגם בתירגום לעברית.

סופרים ומשוררים כאיציק מאנגר, חיים גראדה, י. זינגר (אחיו של יצחק בשוויטש-זינגר) ויצחק קצנבלסון סיפקו שירה וספרות לקהל קוראים פוטנציאלי, שמיספרו עלה באותה עת על 11 מיליון קוראים

סופר ברגלסון

עניינים והוצאה להורג

— פי שלושה, בערך, מהקהל בכוח של הסופרים הישראלים, נכון לעכשו.

חלק מרנסאנס יצירתי זה היה בברית-

● מלך ראויטש, ספר המעשיות של חיי; עברית: משה יונגמן; הוצאת החבורה האמריקאית ישראלית למרות; 564 עמודים (כריכה קשה).

הרוני מלכות

בשנת 1941 הקימו הסובייטים את הוות היהודי האנטיפאשיסטי, שבו פעלו רוב סופר ומשוררי היידיש בברית-המועצות, כדי לסי

סופר מרקיש

אין דרד-ארץ למילה המודפסת

לרוסים במילחמתם בנאצים. במהלך המילחמה התורה הרצויה, ובברית-המועצות התקיים ל מיני-רנסאנס של תרבות היידיש, תהלי שהביא לחידוד הרגשת הייחוד הלאומי היהודי אחרי מילחמת-העולם השניה ניתן האון למסע חיסול תרבות היידיש בברית-המועצות בידי סטאלין, תחילה, במאמרי ביקורת והתקפ על יוצרי היידיש. אחר-כך, סגירת מוסדות המחקר והסיפירות. בשנים 1948-1949 נאסרו מאות סופרים ופעילי תרבות יידיש בברית המועצות.

בחודש יולי 1952 התקיים במוסקבה מישיפת-חשאי לסופרי ומשוררי היידיש. מבין 25 נאשמים נידונו 24 למוות. הבולטים שבי הרוני-מלכות אלה היו: פרץ מארקיש, דודי ברגלסון, לייב קוויטקו, דודי הוסשטיין, איציק ספר ואחרים. דער ניסטר, מת קודם לבן-בית-הכלא.

באחרונה הגיעה לידי המצבה הספרותית שפירסם בית הספרים הלאומי, לוכר הסופרים הרוני-מלכות. זהו תיק וכתוב פקסימיליון (העתקות הדפסה) של סיפרי הרוני-מלכות האלה. ביידיש, בנוסח המהדורות הראשונות כחלקם עם רישומים של מארק שאגאן ואחרים. התיק נחשב כעני אחד מנסכ-התרבות המרגשים ביותר שראו אור בארץ. זהו נכח המומלץ לכל בית, על אף מחירו היקר. היה היתה תרבות יידיש מרגשת ואינה עוד וכמאמר הסופר והמשורר חיים גראדה, בשיר הסנה שאוכל: אני הסיטן על זכרתי יחיה, / ומרגיש על שפתי: לשוני היא נובלת; / מי ית ויבלתי לומר, כי אני הסנה / ובער באש שאינה מאכלת...

● סופרי יידיש בברית-המועצות: דוד ברגלסון / מעשה ביבל (ברלין 1929) / יחזקאל דאברושין — פארנאכטאן (קייב 1917); שמואל חלקין — לידער (קייב 1922) / דודי הוסשטיין — סדוייאור (קייב 1922) / פרץ מארקיש — די קופא (ורשה 1921) / דער ניסטר — מעשה-לען (פטרוגראד 1917) / שמואל פרסוב — שער בלאד (מוסקבה 1922) / איציק פפר — שפענער (קייב 1922) / לייב קוויטקו — פויגלען (ברלין 1922) / אהרון קופניאוו — ווענט (קייב 1921) / יצחק קופניס — אקסן (קייב 1923) / הוצאת בית הספרים הלאומי ירושלים, מחיר הקופסה 3500 שקל.